

SÉTATÉR

„A KÖZÖS NYELV NEM ADOTT, DE HELYZETENKÉNT MEGKERESHETŐ”

CODÁU ANNAMÁRIA BESZÉLGETÉSE
ANDRÉ FERENCCEL

2020 őszén megjelent a *címtelen föld. fiatal erdélyi metamodern líra* című, huszonhat alkotó írásait tartalmazó antológia André Ferenc és Horváth Benji szerkesztésében, mely fontos és izgalmas metszete a kortárs irodalmi szcénának. Ennek kapcsán beszélgetve a metamodernizmus kulturális logikájáról, a fiatal erdélyi költészetről és az egyén közérzetéről az is kiderül, hogy a vers, a fordítás, illetve az unalom és az áradó figyelem miként működhetnek válaszként a válságban, a fragmentálódott valóságunkban, névtelen a(z ön)kizsákmányolás ellen.

Codáu Annamária: Nem pusztán összegyűjtötték a „fiatal erdélyi költőket”, hanem támpontokat is kínáltak egy újfajta érzékenység értéséhez. Az identitás (térbeli és időbeli tényezői) és egy elméleti-kultúratudományos megközelítés (a *metamodernizmus* Timotheus Vermeulen és Robin van den Akker holland kultúratudósok adta meghatározása) köré terelték ezt a nagyon gazdag költészeti anyagot. Tudátok-e előre, mit kerestek a versekben, amikor nekifogtatok a válogatásnak? Hogyan hatottak egymásra a saját koncepciótok alakulásában a metamodernizmus teoretizálására irányuló különféle, általatok is idézett szándékok és az, amit ti egészen közelről ismertek már a kortársaitok munkáiból?

André Ferenc: A metamodernizmus javaslatával 2013–2014 környékén találkoztam, Selyem Zsuzsa hívta fel rá a figyelmem. Van den Akker és Vermeulen *Notes on Metamodernism* című esszejükben olyan jelenségekre, közös tapasztalatokra mutattak rá, amelyeket én magam is átéreztem és észleltem már akkor kortársaim munkáiban. És mivel Benjivel körülbelül ebben az időben kezdtünk együtt dolgozni – és barátkozni is –, ezért óha-

tatlanul is hatott ránk, ahogy mi is egymásra. Mivel azóta folyamatosan tájékozódtam a metamodernizmus kérdéskörében és a kortárs irodalomban is, nehéz volna meghatározni, hogy oda-vissza mennyire befolyásolt maga az elméleti tudás. Félve saccolnám meg azt is, hogy mekkora lenyomata van az elméleti tudásomnak az írásaimban – eleve nem szeretem a „mi lett volna, ha” spekulációkat. Az antológia már egypár éve csírázni kezdett, szóval nagyon megérett az idő, hogy kézzelfoghatóvá tegyük. Ha nem mi, akkor hamarosan megcsinálta volna más. Benne volt a levegőben.

A válogatás során nem azt néztük, hogy ki mennyire „metamodernista”, nem a tudatos, programszerű elköteleződést kerestük, hanem inkább fordítva: a fókuszváltás, a poétikai változások egyre látványosabbak voltak az erdélyi lírában, ezekre pedig, úgy éreztük, magyarázattal szolgál a holland szerzőpáros által felvázolt elmélet. De nem hisszük, hogy az antológiába bekerült szerzőket az motiválná írásaikban, hogy ők „metamodernisták” lehessenek. A programköltészet mindig gyanús.

CA: A bevezetőben hivatkoztok a román kortárs fiatal költészet tendenciáira is. Hogy látod – mint a román költők kitűnő és kitartó fordítója is –, kölcsönhatásban van-e a fiatal erdélyi magyar metamodern líra és a fiatal román metamodern líra valamilyen szegmense, vagy inkább párhuzamosságokról beszélhetünk?

AF: Én nem ismerem, csupán ismergetem a román lírát: néha szemelgetek belőle, ha valami megtetszik, azt igyekszem elérhetővé tenni a magyar közönség számára is. Éppen ezért nem bocsátkoznék mindent átfogó fejtegetésekbe. Viszont azért az világos, hogy több erdélyi szerző olvassa, néhányan fordítják is a kortárs román lírát (Gothár Tamás, Sánta Miriám, Kemenes Henriette, Győrfi Kata stb.), ennek pedig mindenképp van hatása. És aki nem is aktív olvasója a kortárs román irodalomnak, annak is egy olyan kulturális masszában kell tapicskolnia, amely óhatatlanul nyomokat hagy gondolkodásában, írásmódjában. Az túlzás volna, hogy nagyon erős párbeszéd volna a két irodalom között, viszont mindenképp működőképebbnek tűnik a dialógus, mint ezelőtt mondjuk tíz évvel. A 2014-es *liniște, pace, perversiuni, bepiënd* című, erdélyi fiatal magyar költők román nyelvű antológiája egy jó kezdeményezés volt – ami Ștefan Baghiu szervezői munkájának köszönhető, és Claudiu Komartin révén jelenhetett meg, s abszolút pozitív fogadtatásban részesült. Ráadásul tervezünk mi is román líra-antológiát a közeljövőben. De például Mihók Tamás ezelőtt néhány évvel kiadott *A kétezres nemzedék – kortárs román költészet* című antológiája fölöött durván átsiklott a figyelem – viszont ez szerintem inkább tudható be

a kiadói kommunikáció teljes hiányának, mivel olvasók részéről érzékelem a kíváncsiságot a román irodalom iránt. Ugyanakkor Mihók épp egy, magyarországi szerzők műveiből készült román válogatáson dolgozik – ami roppant izgalmas anyagnak ígérkezik, és szintén Komartin a kiadója –, szóval azért onnan is érezhető a nyitottság. Továbbá személyközi párbeszéddek is bőven akadnak, úgyhogy engem nem emészt a keserűség.

CA: Visszatérve a metamodernre, Selyem Zsuzsa írja Luke Turner *Metamodernista kiáltványának* Horváth Benji készítette magyar fordítása elé: „A metamodernizmus viszont nemcsak oszcillálás, mint e kiáltványban oly őszintén és ironikusan áll, hanem félelem és reszketés is, mert nem hajlandó elfogadni a számára felkínált tudatmódosító műsort, és látja a bajba jutott analóg világot. A metamodernizmus talán az utolsó esztétikai sárkány, vagy az utolsó etikai esély, hogy formát adjunk a tiltakozásnak, és tétet a formának.” Válságreakció a metamodernista érzelmi struktúra és kulturális logika?

AF: Mindenképp az, az irónia és a kapitalizmusba vetett vak hitnek a válsága. Eddig elhittük, hogy a piac megszabadít, a termelés segít a boldogsághoz, de azon kaptuk magunkat, hogy műanyag hegyek lakják be a Földet, és maguk alá temetik a teljes élővilágot, velünk együtt. A hatalmi struktúrák arroganciáját szépen leleplezte a posztmodern irónia, viszont a felelősségre vonás kevésbé történt meg. Ráadásul időközben az egyén ki kellett bújjon az individualizmus kényelméből, mert a globális válságok és az információ felgyorsulása által rá kellett döbbernünk: mi is felelősek vagyunk, nem háríthatunk mindent a hatalomra – ez is milyen absztrakt, felelősség-hárító fogalom. Pontosabban rájöttünk arra, hogy nálunk is van ebből a hatalomból, bennünk is van cselekvő erő, de ez felelősséget, kötelességeket is testál ránk, ezért muszáj hinnünk a pillangóeffektusban, abban, hogy tényleg képesek vagyunk valami változást elérni ebben a rohadó világban, mert különben csak tétlen, szarkasztikus lemondással fulladunk bele a saját szennyünkbe.

Ez a lírában ott nyilvánul meg, hogy a különböző attitűdök, jellemvonások, jelenségek paródiája már nem elegendő: nem nevettem ki a másikat abban bízva, hogy ha neveltségessé teszem, akkor delegitimálok, megszűnik a problémás helyzet. A kritika (sőt, a metakritika) szükséges, de nem elegendő: alternatívára van szükség, miközben tudatában kell lenni a kritikának. Elfogadni a tökéletlenséget, viszont mindenképp küzdeni és megpróbálni. A szélmalomokat nem óriásoknak nézzük, tudjuk, hogy szélmal-

mok, de muszáj nekirontanunk, hogy a kizsákmányoló túltermelést ha meg nem is állítjuk, de legalább felhívjuk rá a figyelmet.

Van egy könnyed sorozat, a *The Good Place*, amely a túlvilágon játszódik. Spoiler alert: egyik epizódban kiderül, hogy a középkor óta kb. senki sem jutott a mennybe, mert valahogy mindenki vétkezett. Akármilyen jó emberként próbáljuk élni az életünk, valahol mégis ellehetetlenülünk: nem győződhetek meg, hogy a telefonom, az ennivalóm, a ruhám mind biztonságos, környezettudatos, emberséges munkakörülmények közül került ki, mert ha visszavezetek mindent a forrásokig, kiderül, hogy valahol valami úgyis hibádzik. Hiába veszek natúr áfonyalevet, ha kiderül, hogy a tulajdonos, tegyük fel, homofób. Akkor ezzel a homofóbiát támogatom? A mértéktelen mennyiségű információ olyan komplex etikai hálót hozott létre, amelybe csak beleragadni lehet, és előbb-utóbb felzabál a morál fekete özege. Ha a posztmodern metakritikai figyelemmel próbálok élni az életem, akkor megbénulok – és a bénulásban is vétkes maradok.

A metamodern azt mondja: igen, ezeket tudomásul kell venni, törekedni a fennálló problémák megszüntetésére, de mindent csak sorjában, egyesével, mindenki a saját részét. Nem vállalhatok mindenért és mindenkiért felelősséget, de amikor elköteleződöm, azt vegyem komolyan, és támogassam a másik elköteleződését is. És ez az attitűd fel-felbukkan a lírában is. Persze, sok minden más nyoma is van a metamodern érzékenységnek és figyelemnek, mint például az identitáskérdések, a figyelem fragmentációja, a közösségi médiához való viszonyulás lehetősége, a cancel culture stb., amikről szívesen, hosszan elbeszélgetnék, de már így is túl terjedelmesre sikeredett a válaszom.

CA: A metamodernizmusban a mozgás, az oszcilláció kulcsszónak tűnik. Nincs megállás?

AF: Soha nem is volt megállás. A gondolkodásban, érzékelésben a megállás a halál. Viszont az tény, hogy egy impulzusokkal túlfeszített társadalomban kell túlélni, egyre több mindenki érzi a megállás, pihenés – vagy valami hasonló élmény, a *log off*– szükségességét. Egyszerűen ez a folyamatos figyelmi állapot kisüti az agyat, nincs idő elmélyülni az érzelmekben és gondolatokban, minden mellékprojekt „munkává” lesz, amelyet monetizálni akarunk. Mégis, ez az oszcilláció hoz létre termékeny egymásra tevődéseket, szubverzív olvasatokat, melyek egyszerre több síkon érvényesülnek. Szükség van megtanulni unatkozni: nem elvárni, hogy szórakoztasson a környezet, szippantson magába a szimulákrum, hanem engedni az elmét kalandozni, céltalanul, önkényesen, nem kényszeríteni folyamatos jelenlétre.

Az elme nem haszonállat, de ha az is volna, azoknak is jár a pihenés, mert a kizsákmányolt jószág hamar munkaképtelenné válik, az meg az egyénnek és a piacnak is káros – ha már a piaci logika mentén érvelgetek.

CA: És a költészetben van-e „elidőzés”, „lassítás”, vagy teljesen más funkciókkal rendelkezik már a korábbiakhoz képest?

AF: Maga a költészet lassítás. Pontosabban: az olvasás. Gyakran, ha elkezdek olvasni, az agyam hisztizni kezd, hogy valami gyors történetes áldja őt meg: öt perc után a telefonomhoz nyúlok, várom a szövegtől, hogy történjen valami lélegzetelállító. Pedig tudom, hogy ostobaság ez, mégis tudatos munkával kell tennem ellene: kikapcsolni a telefont és szándékosan mélyebbre úszni a szövegben, *csakazértis* lassabban olvasni, ízlelni a szavakat. Eleinte még kell vacakoljak, de aztán – ha jó a szöveg – bevisz a világába, és ott kell tovább létezni. Ez a „mindent is” attitűd a kiégés katalizátora. Egyre többen vágyakoznak kilépni a digitális hajszából és elvonulni egy hegyi házba élni, egyedül lenni. Talán ez a baj: szinte alig vagyunk egyedül. Ezalatt pedig nem a más emberektől való elzártságot értem, hanem olyan állapotot, amikor nem hagyjuk magunkat mások gondolatai által befolyásolni: nem nézünk tévét, híreket, nem beszélgetünk, nem hallgatunk rádiót, podcasteket, és nem, nem is olvasni kell ilyenkor. Csak létezni a saját fejünkben, magunkkal. Leülni egy kávéra a démonjainkkal, ahelyett, hogy elnyomjuk őket a túlfeszített zajjal.

Ez a modernizmus hozadéka: a bombasztikum. A romantika művésze a realizmus reprezentációját kereste, az érzelmi áradások bemutatását, alárendelni magad a természet megfigyelésének, beledolgozni magad a környezetedbe, hogy a zúgó éji bogár koppanását is észrevedd a falon. Ehhez képest a modernizmus a meghökkentést hozta magával: minél lenyűgözőbb költői képek, szürreál alkotások, a lélegzet elállítása a meglepetés által, egészen az abszurdig. És ezt csavarta tovább a posztmodern, ennek a lenyűgözési kényszernek a gyorsuló körhintáján kell kapaszkodni a mai napig. Lenyűgözni: nyűgöt kötni rá, lebilincselni. Annyira hatékonyan szórakoztatni, hogy mozdulatlan legyen tőle az alany (lásd a *Végtelen tréfában* a folyamatos élvezetet biztosító filmpatront). Ez látszik az irodalmon is: ha nem hökkent meg, akkor gyanús – ezért kerültek háttérbe a leíró költemények, manapság egy *Körúti hajnal* vagy *A Tiszánál* patetikusnak hat, ezért félünk tőle. Ez a social media-féle figyelem: ha első pillantásra képtelen beszippantani, akkor otthagynom; nem adom meg az időt a lassú kibontakozásra. Nem is veszem észre a gyorsforgalmi út mentén Derrida összegömbölyödött sünét, pláne nem állok meg, hogy visszaforduljak hozzá, pláne nem töltöm

el az időt, hogy lassan, közös beleegyezéssel, érzékeny figyelemmel hagyjam kitárulkozni anélkül, hogy megsebesítenénk egymást. Ez egy ördögi kör: bizonyos értelemben még a meditáció, kontempláció, bármiféle elmélyülés is azért fontos, hogy az ember jobb viszonyba kerüljön saját magával, oldódjon a stressz, ezáltal pedig növekedjen a produktivitása, amivel a kapitalizmus stadionjába önti a vasbetont. Azért sportol, hogy jobb legyen a teljesítőképesége, azért ír, hogy „íródjon”, azaz legyen rutinban, legyen jobb, legyen mű, legyen termelés. De ezáltal – ahogy Byung-Chul Han is mondja – saját magunkat zsákmányoljuk ki. Nincs szükség a nagy multcégre, amely túlhajszol, saját magunk urai lettünk – de ezért forradalmat is csak saját magunk ellen indíthatunk. Ezért van szükség az ünnepre, a „más időre”, amikor nem azért csinálunk bármit is, hogy hasznot termeljen, hanem egy kimozdult időben, más állapotban engedjük elkalandozni a figyelmet. Jóváhagyjuk magunk számára az unatkozást. És innen pedig a költészet is ünnep: hagyni a figyelmet elkalandozni, de nem valami instant kapaszkodót keresni számára; engedni, hogy magának találjon utat, saját medrét mossa. Ezen áradó figyelemnek megtanulásában, kialakításában segíthet a költészet mint ünnep.

CA: Nincs általános műveltség, hanem komplex műveltség-halmazok – hangsúlyozzátok szintén a metamodern antológia bevezetőjében. És vannak magánmitológiák, hiperreflektáltságok, szociális érzékenységek, dekonstrukció utáni rekonstrukciók – hozzátehetnénk még sok mindent. Felszabadító a többes szám, hogy minden megfér egymás mellett. De vajon hol lehetnek a metszéspontok ebben a kulturális logikában, hol lehet egy minimális közös referenciakészlet, nyelv, amelynek alapján valahogy érteni is tudhatjuk egymást, és amelynek köszönhetően nemcsak egymás mellett létezünk?

AF: A figyelem és a fordítás. Az, hogy nem az én igazamat szajkózom, hanem megfigyelem a másik mondanivalóját, szemszögét, majd megteszek mindent, hogy azt lefordítsam magamnak, megértsem, és úgy mondjam el neki a saját világomat, olyan nyelven, hogy azt ő is megértse. Világos, hogy nem igazság, hanem igazságok vannak. Ezért kiemelkedően fontos, hogy elsődleges szándékom ne a saját céljaim és igazságom érvényesítése, hanem a másik igazának megismerése, megértése és a közös metszéspontok kialakítása legyen. Mert az igazság racionális, a racionalitás pedig pusztán matematika, abban pedig az ember képtelen megélni a maga emocionális katyvaszával. Az ilyen görcsös igazságérvényesítések túlkapaszkodásokat okoznak, mint például az Amanda Gorman versének holland fordítása körül kiala-

kult vita. Az igazság szép idea, de mérhetetlenül destruktív lehet, ha elfelejtjük partikularitásában szemlélni.

Ugyanakkor: nincs egy általános műveltség, de sok a metszéspont, analogia. A netes mémek eleve az analogikus gondolkodást erősítik, akár az allegória, metafora, hasonlat. Van egy szöveg egy élményről, gondolatról, alatta egy dekontextualizált kép, de mégis összekötöm a kettőt, és megértem a közös pontot. Közös a közérzet, közös a bolygó, amit kiesznek a kapitalizmus nyüvei alólunk, közösek a válságaink, de közösek az örömeink, mindenki szívesen megnéz egy csinos naplementét, örülni tudunk egy koalának, és a szeretet is azért legtöbbször ott van. Csupán megértésből és megbocsátásból kéne egy kicsit többet termelni, ha már kulturális ipar. A közös nyelv nem adott, de helyzetenként megkereshető. Már csak az a kérdés, hogy van-e szándék.

CA: Epifánia és érvényesség – ismét egy Selyem Zsuzsa-írásra utalok („Az igazság megszabadít. De csak miután végzett veled.” *Metamodern regényekben az epifánia*). Találkozunk epifániával a *címtelen földben* is?

AF: Szubjektív epifániával mindenképp. Jobban mondva, az epifánia eleve szubjektív: csak annak teljesül be, aki hisz benne. Ahogy – ha a szó keresztény jelentését vesszük – Krisztus is csak azok számára jelent meg, akik hittek benne. Profán (vagy pszeudotranszcendens?) epifánia pedig akkor képződhet meg, ha helyet hagyunk magunkban a felismerésnek, ha elfogadjuk, hogy még nem tudunk mindent, ha kíváncsisággal fordulunk oda a másikhöz, és hagyjuk, hogy felvilágosítson. Számomra mindenképp voltak ilyen élmények az antológia több szövegével is, sőt, vannak olyan versek, amelyek első olvasásra nem rezonáltak, aztán egyszer csak olyan szögből esett rájuk a fény, mintha angyal szárnyáról tört volna. Nagyképűség volna azt állítanom, hogy a könyv minden verse remekmű, de azért szerintem van pár olyan írás, amely – minimum – irodalomtörténeti jelentőségű.

CA: Végezetül arra lennék kíváncsi, mire vállalkoztok a *Hervay Könyvek* című sorozat szerkesztésével, amelyet a *címtelen földdel* indítottatok el?

AF: A „nagy” kiadók előnyösek, mert az ott megjelent könyvek startból nagyobb médiavisszhangot kapnak, viszont ott jelennek meg a „nagy” szerzők is, akik – legalábbis a kiadói kommunikációban – beárnyékolják a pályakezdőket. Amúgy a képlet egyszerű: a *Hervay Könyvek* sorozatban olyan köteteket tervezünk kiadni fiatal (de hát mi számít fiatalnak?) szerzőktől, akiknek szeretjük az írásait. Olyan nagyokat nem mondanánk, hogy minden kötet időtálló és mértékadó lesz, de azért ebben bízunk. Vers, próza, antológiák, esszé- és tanulmánykötetek egyaránt, többnyire, de nem kizá-

rólág erdélyi szerzőktől. Nincs fix programunk, hogy pontosan milyen kritériumok mentén tervezünk dönteni, bízunk az ízlésünkben – de az meg folyton alakul. Mindenképp fontos, hogy legyen egy stabil hazai bázis, mert a 2010-es években érezhető volt, hogy az erdélyi szerzők magyarországi kiadókhöz pártolnak, különben az irodalmi élet pofátlanul mellőzi őket. Visky Zsolt, Kali Ágnes, Kemenes Henriette, Ozsváth Zsuzsa, Gyórfi Kata, Székely Örs mind kizárólag magyarországi kiadóknál jelentek meg, valamiért nem bíztak eléggé az erdélyi kiadóknál. Ez rendkívül bonyolult, hogy miért nem, megérne egy külön misét, semmiképp sem az erdélyi kiadók szeretném vesézni, sőt, rengeteg izgalmas könyv jelenik itt meg, amelyekre a magyarországi piac teljesen vak. Viszont szeretnénk újra bizalmat kiépíteni, hiszen 2021-ben nem olyan lehetetlen egy erdélyi könyvet eljuttatni, tegyük azt, Szabadkára, Ungvárra, Pécsre vagy Dunaszerdahelyre. Persze, megkönnyíti a dolgunkat, hogy a sorozat darabjai az Erdélyi Híradó Kiadó és a Fiatal Írók Szövetségének közös kiadásában jelennek meg, de azért még így is nehéz az ottani olvasóközönséggel kapcsolatot kialakítani. Én szeretném elérni azt, hogy ha Serestély Zalán, Varga László Edgár, Borcsa Imola, Sánta Miriám, Ádám Szilamér, György Alida vagy Kemenes Heni nevét említem egy irodalmi esten, ne kelljen odatennem, hogy „erdélyi szerző”, hanem ugyanúgy magától értetődő legyen, hogy kik ők, mint amikor Ferencz Mónika, Seres Lili Hanna, Tolvaj Zoltán, Szabó Marcell, Vida Kamilla, Vajna Ádám, Biró Krisztián vagy Deres Kornélia munkásságáról beszélek. Hogyha már Trianon 101, akkor ne kelljen még mindig elszakadva lenni – és itt bocsi, de Magyarország van leszakadva a határon túliakról. Mert a határon túliak mindig tudják, mi történik épp Budapesten, viszont fordítva ez ritkábban valósul meg, szóval technikailag a „túliak” kényszerülnek arra, hogy tájékozottabbak legyenek. Hogy amíg az összmagyarság kb. 20 százaléka határon túli, addig az irodalmi fesztiválok meghívottjai, díjak esélyesei, zsűrijei, antológiák résztvevői nem mindig tükrözik ezt az arányt. Persze, lehetne vitatkozni, hogy akkor melyik kisebbség hogyan, milyen mértékben kéne jelen legyen, kezdve a roma közösség, a szexuális kisebbségek vagy akár a női szerzők arányával, de most megint belebonyolódtam egy irodalomszociológiai kérdésbe, ami szintén megérne egy külön beszélgetést. A lényeg: problémák vannak és lesznek (de még mennyi!), de szerencsére elég sok oldalról látok szándékot, nyitást ezek orvosolására, úgyhogy mégiscsak van bennem remény – hisz anélkül milyen unalmas volna már!